

ทศพิธราชธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะผู้นำของสตรี
ด้านธุรกิจ

Development of Women in Business Leadership through
Dasa Morality 10

สุพัตรา ชันสุวรรณ
Supatra Chansuvan

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.
Email: sunanta.rea@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งเน้นที่จะตอบคำถามว่า หลักทศพิธราชธรรมจะสามารถนำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีที่เป็นผู้บริหารทั้งในระดับองค์กรและในระดับประเทศในสังคมปัจจุบันได้หรือไม่? ผลจากการศึกษาพบว่า ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา หลักทศพิธราชธรรมสามารถนำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาบทบาทสตรีที่เป็นผู้นำให้แข็งแกร่งได้ แม้จะไม่ได้เป็นราชาเหมือนบุรุษเพศ โดยที่หลักทศพิธราชธรรมหมายถึงหลักการปฏิบัติที่ผู้นำหรือบุคคลที่จะให้มหาชนเกิดความยินดีพอใจโดยชอบธรรม การที่กลุ่มสตรีที่เป็นนักบริหารองค์กรหรือที่เป็นผู้นำทั่วไปนำหลักทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ข้อ มาเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะของตนให้แข็งแกร่งเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและนำมาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการเพื่อสร้างความเชื่อมั่นว่า ผู้นำที่เป็นสตรีก็สามารถที่จะทำให้กลุ่มคนที่อยู่ในองค์กรหรือในชุมชนสังคมนั้นๆ เกิดความพอใจ และเชื่อมั่นว่าจะนำพาองค์กรและสังคมนั้นๆ บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ ฉะนั้น ประเด็นสำคัญในบทความนี้จึงเน้นและให้ความสำคัญไปที่คุณสมบัติด้านการปกครองและด้านการเป็นผู้นำของสตรีกลุ่มธุรกิจ

คำสำคัญ: ทศพิธราชธรรม; การพัฒนา; ภาวะผู้นำของสตรี

Abstract

This article aims to answer the question that, Morality 10 can develop leadership of women in both the corporate level and the national level, yes or no ? From the study as found, In Buddhism Morality 10 can develop the role of women as a strong leader. Although not a king like a men. The Morality 10 means the method to make the public have happiness. The women are a corporate executive lead Morality 10 as a tool to develop for their strong immunity. And as a tool for management. To build confidence that, Women leaders are able to make the people in the organization or in the community have a satisfied and confident that she can be a leader the organization and society achieve the goals set.

Keyword : Morality 10; Development; Leadership of Women

บทนำ

ผู้นำมีคุณค่าและความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการองค์กรต่างๆ เพราะการเป็นผู้นำจะสัมพันธ์กับการตัดสินใจ และการกระตุ้นให้ผู้ตามตระหนักรู้และเห็นภาพในการทำงานว่าจะนำองค์กรให้เดินไปในทิศทางใด ฉะนั้น เมื่อผู้นำเป็นตำแหน่งที่สูง การตัดสินใจย่อมมีความเสี่ยงสูง อีกทั้งมีความรับผิดชอบต่อความเจริญและความล้มเหลวขององค์กรที่สูงเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อผู้นำมีคุณค่าและความสำคัญต่อความอยู่รอดขององค์กรในระดับที่สูง คุณธรรมและจริยธรรมที่จะนำมาเป็นกรอบในการพัฒนา หรือสร้างภาวะผู้นำเพื่อให้เอื้อต่อการพัฒนาองค์กรก็ย่อมมีความสำคัญในระดับที่สูงเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับภาวะของผู้ผู้นำที่ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักทศพิธราชธรรม อันเป็นคุณธรรมของผู้ผู้นำ หรือธรรมนักปกครอง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต), 2557)

ทศพิธราชธรรมเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาภาวะผู้นำ และเมื่อก้าวถึงผู้นำนั้น ไม่ได้จำกัดวงอยู่ในกลุ่มของผู้ที่เป็นบุรุษเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมไปถึงสตรีด้วยเช่นกัน ในขณะที่งานวิจัยและบทบาทจำนวนมาก มักจะมุ่งเน้นไปอธิบายถึงการพัฒนาภาวะผู้นำของบุรุษ และไม่มิงานทางวิชาการใดเลยที่พยายามจะนำหลักทศพิธราชธรรมมาเป็นกรอบในการพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีในยุคปัจจุบัน เพราะหากจะวิเคราะห์หลักฐานเชิงประจักษ์นั้น จะพบว่า สตรีที่เป็นผู้บริหารองค์กร ไม่ว่าจะเป็นองค์กรทางการเมืองและองค์กรภาคเอกชน ประสบกับวิกฤติการณ์ด้านการบริหาร และเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ จำนวนมาก เช่น การทุจริตคอร์รัปชัน การไม่ซื่อตรงต่อการปฏิบัติงาน การขาดสันติวัฒนธรรมสำหรับเชื่อมสมานของกลุ่มคนต่างๆ ในองค์กร การบริหารงานขาดความโปร่งใส และการขาดความยุติธรรมในการบริหารจัดการ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2559)

ดังนั้น บทความนี้ จึงมุ่งที่จะตอบคำถามว่า เราจะสามารถนำหลักทศพิธราชธรรมมาเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีด้านธุรกิจได้อย่างไร? โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำหลักทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ข้อ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีให้สามารถนำไปพัฒนาตนเอง พัฒนาคน และพัฒนางาน เพื่อให้การบริหารจัดการธุรกิจในศตวรรษที่ 21 ให้ประสบความสำเร็จ และกลุ่มคนต่างๆ ในองค์กรสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขต่อไป

ความหมายและคุณสมบัติของภาวะผู้นำ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า ผู้นำ คือ ผู้ออกหน้า ผู้ไปข้างหน้า ผู้เริ่มต้นโดยมีผู้อื่นหรือสิ่งอื่นตามหรือทำตาม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ผู้นำไปรอบ ผู้บริหาร ตรงกับคำบาลี แปลว่า นำไปโดยรอบ นำไปโดยสมบูรณ์ มีความหมาย 3 อย่าง คือ (1) รัชชนะ ได้แก่ เว้น หลบหลีก หลีกเลียง คือหลีกเลียงภัยอันตราย ความเสื่อมเสีย ที่จะเกิดแก่ตนและหน่วยงานที่รับผิดชอบ (2) ลักการะ ได้แก่ ดูแล บริการ คือให้การดูแล และช่วยเหลือกิจการ และบุคลากรของหน่วยงาน (3) รักชนะ ได้แก่ รักษา ค้ำครอง พิทักษ์ ค้ำครอง (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2559) ผู้บริหาร คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงานตามที่ต้องการ ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นต้องการทำงานตามที่ผู้นำต้องการ (พระธรรมโกศาจารย์ ประยูร ธมฺมจิตฺโต, 2549)

ผู้นำ คือ บุคคลที่ประสานช่วยให้คนทั้งหลายมารวมกัน โดยเป็นการอยู่รวมกันหรือการกระทำการร่วมกันเพื่อไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต, 2546) ผู้นำ คือ ผู้ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้ (พระธรรมโกศาจารย์, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) 2549) การจะเป็นผู้นำที่ดีได้ จำเป็นจะต้องเป็นผู้มีฝีมือและคุณสมบัติอันเหมาะสม ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นใหม่ได้ คุณสมบัติของหัวหน้างานเป็นสิ่งสำคัญ อาจกล่าวสรุปได้ 2 ประการ คือ (1) ต้องรู้งานที่รับผิดชอบ เช่นรู้จุดหมายและนโยบายทั้งองค์การและประเทศรู้และเปิดใจในความรับผิดชอบของตน (2) ต้องรู้วิธีการบริหารงานและการปกครองบังคับบัญชาให้ได้ผล คือรู้กระบวนการต่างๆ ในการบริหาร และมีความสามารถในการวินิจฉัยสั่งการที่ดี

ในขณะเดียวกัน ผู้นำควรมีลักษณะสำคัญในการเรียนรู้และเข้าใจผู้อื่น ดังนี้ (1) มีปัญญาเหนือบุคคลอื่น (2) มีความรู้ความสนใจรอบด้าน (3) พูดและเขียนภาษาต่างๆ (4) มีจิตใจ ร่างกาย และอารมณ์สมบูรณ์ (5) มีความคิดริเริ่มอย่างสูง และตั้งใจแน่วแน่ อยากเห็นความริเริ่มเกิดผล (Powerful inner drive) (6) มีฝีมือที่จะให้ผู้ใต้บังคับบัญชาประสานงานกันอย่างดีที่สุด (Social skill) (7) มีฝีมือทั้งในทางบริหารและวิชาการ (Administrative and technical skill) (บุญชนะ อุตถากร, 2550)

นอกจากนี้ ผู้นำที่จะประสบความสำเร็จต้องมีวิสัยทัศน์ และเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ไปสู่ความสำเร็จ มีลักษณะ 7 ประการ คือ (1) ทำงานเป็นทีม ไม่ปฏิบัติตามลำพัง (2) มุ่งเน้นความคิดจินตนาการที่เป็นไปได้ ไม่มุ่งเน้นอุดมการณ์จนเกินไป (3) ให้ความสำคัญเชิงกลยุทธ์และภาพรวม ไม่ให้

ความสำคัญระดับล่างจนเกินไป (4) สร้างองค์การให้มีชีวิตจิตใจ และหลีกเลี่ยงความเฉื่อยและความไร้ชีวิตจิตใจขององค์การ (5) มีความสามารถในการสื่อสารลดความเข้าใจผิด ความไม่ราบรื่นได้อย่างน่าประหลาดใจ (6) มีความยืดหยุ่นและอดทนสูง (7) มีความคิดใหม่และสร้างโอกาสในอนาคตอยู่ตลอดเวลา (เสน่ห์ จัยโต, 2552)

กล่าวโดยสรุป ผู้นำ คือบุคคลที่มีบทบาทในการในการเป็นผู้นำ สามารถนำพาหรือชักจูง สั่งการ และชี้นำบุคคลในองค์กรให้ปฏิบัติงาน จนสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ช่วยประสานความขัดแย้งของสมาชิกในองค์กร ประสานผลประโยชน์ของมวลชนในระดับต่างๆ ดังที่พุทธองค์ตรัสไว้ใน อัมมมิกสูตร โดยการเปรียบเทียบฝูงโค และโคจ่าฝูงเกี่ยวกับผู้นำ และผู้บริหารตลอดผู้ตามไว้ว่า

เหมือนโคหัวหน้าฝูงว่ายน้ำไปสู่ฝั่งตรงกันข้าม หากโคหัวหน้าฝูงว่ายไปตรงฝูง โคทั้งหลายก็ตรงตามกัน และประสบกับความปลอดภัยหากโคหัวหน้าฝูงพาว่ายไปคด โคทั้งฝูงที่ติดตาม ย่อมจะดำเนินไปคด และประสบกับความลำบาก ฉะนั้น ในหมู่มนุษย์ ก็ฉะนั้น บุคคลผู้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ หรือเป็นผู้นำหากมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต หรือในการปกครองแล้ว ผู้ตามย่อมจะเดินตามแบบ ของผู้นำด้วยดีและประสบกับความปลอดภัยหากว่าผู้นำ หรือหัวหน้าไม่ประกอบด้วยคุณธรรมใน การดำเนินชีวิตหรือในการปกครองแล้ว ผู้ตามย่อมจะดำเนินไปตาม และประสบกับความลำบากเช่นกัน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/70/115-116)

พุทธพจน์นี้แสดงถึงความสำคัญของผู้นำในการนำประชาชนและประเทศชาติหรือองค์กรไปสู่ความชอบธรรมและความไม่ชอบธรรม ในการอยู่ร่วมกัน ถ้าหากผู้นำมีคุณธรรมและจริยธรรมก็จะนำพาประชาชนและประเทศชาติไปสู่การดำรงชีวิตที่ดี มีสันติสุข ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากผู้นำขาดคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ย่อมนำพาประชาชนหรือองค์กรไปสู่ความวิบัติ ทั้งนี้ การเป็นผู้นำมีความสำคัญ และพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับภาวะของผู้นำที่ตั้งอยู่ในธรรม

ภาวะผู้นำของสตรีกับการบริหารธุรกิจในโลกสมัยใหม่

หลังการปฏิวัติทางปัญญาที่มีการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรเป็นสังคมอุตสาหกรรมภายใต้อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในสังคมตะวันตกตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ถือเป็นยุคเปลี่ยนผ่านสังคมจารีตไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ เป็นช่วงเวลาของการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อปรับตัว บนพื้นฐานการแข่งขันช่วงชิงและเข้าถึงทรัพยากรผู้มีบทบาทในสังคมมักเป็นผู้ใช้ความสามารถควบคุมผู้อื่นให้กระทำตามความต้องการของตนในขณะที่สังคมดั้งเดิมถือว่าผู้หญิงเป็นผู้สนองตอบทางอารมณ์ของผู้ชาย และถูกกดขี่ ช่มแยะรังแก ถูกเอาเปรียบมาโดยตลอด จึงเป็นเหตุให้ต่อสู้เรียกร้องการมีโอกาสนในสังคมจนเกิดโคกนาฏกรรมกลายเป็นบทเรียนอันล้ำค่าจากการสูญเสียพื้นที่ แม้สังคมมีทัศนะว่าผู้ชายมีอิทธิพลเหนือผู้หญิง แต่ผู้หญิงก็มี

ความสามารถในการแสวงหาความร่วมมือเพื่อให้เกิดสันติสุข มิใช่ควบคุม หรือครอบงำใคร ดังนั้น ผู้หญิงก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำ จุดหมายในการใช้ความสามารถในทิศทางสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดความสามัคคี ลดความขัดแย้ง ซึ่งเกิดจากความรับผิดชอบต่อสังคมและความเสียสละอันยิ่งใหญ่บนฐานของครอบครัวให้การสนับสนุนรวมทั้งเครือข่าย องค์กรทางสังคม การได้รับการศึกษาประสบการณ์สภาวะแวดล้อมเอื้อต่อการก้าวขึ้นสู่บทบาทสำคัญจนเกิดการยอมรับในสังคม (วิลาสิณี พิพิธกุล, 2555)

โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไป สภาพเหตุการณ์ดังกล่าวมีผลให้สตรีต้องหารายได้เลี้ยงตนเอง นับเป็นจุดเริ่มเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น การได้รับโอกาสทางการศึกษาหาความรู้มากกว่าในอดีต แสดงให้เห็นถึงค่านิยมดั้งเดิมของสตรีในการเป็นผู้นำต้องดูแลบ้านและงานนอกบ้านก็ต้องเก่งด้วย ถึงแม้ว่าจะมีความแตกต่างของบทบาทระหว่างกลุ่มสตรีในเขตเมืองกับสตรีอยู่ชนบทอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็ส่งผลให้เจตคติและค่านิยมของสังคมไทยที่มีผลต่อสตรีเปลี่ยนไป (เกศรี วิวัฒน์ปฐพี, 2551)

การเปิดพื้นที่ใหม่ของสตรีเป็นการก้าวออกจากบ้านสู่พื้นที่สังคมภายนอกในปัจจุบันเริ่มเข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำในการบริหารจัดการองค์กรธุรกิจสมัยใหม่ เหตุผลสำคัญเกิดจากการที่สังคมเปิดพื้นที่ให้สตรีได้มีบทบาทในการเข้าไปทำงาน และร่วมตัดสินใจในการพัฒนาองค์กรต่างๆ เพื่อสูงขึ้น อันเนื่องมาจากพื้นฐานทางการศึกษาที่ดี รวมไปถึงความมุ่งมั่นในการที่จะพัฒนาธุรกิจ และการบริการที่ขยายตัวเพิ่มสูงขึ้นในขณะเดียวกัน สตรีจำนวนมากที่ได้รับโอกาสในการบริหารได้พิสูจน์ให้สังคมเห็นว่าตนเองมีความสามารถไม่แตกต่างจากผู้ชาย การได้ทำงานแบบเดียวกับผู้ชายถือว่าเป็นคนเก่ง และต้องการให้สังคมยอมรับในรูปแบบของการบริหารจัดการธุรกิจ

จากเหตุผลดังกล่าว บทความนี้ จึงประสงค์จะนำหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักการในการพัฒนาผู้นำ มาพัฒนาและส่งเสริมภาวะผู้นำของสตรีด้านธุรกิจ อันจะส่งผลต่อการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้มีความมั่นคง และมีภูมิคุ้มกันในการทำงานเพิ่มสูงขึ้น อันส่งผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานต่อไป

ความหมายของทศพิธราชธรรม 10 ประการ

การที่จะนำหลักทศพิธราชธรรมไปพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีด้านธุรกิจให้มีประสิทธิผลนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาและนำเสนอทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ข้อ อย่างรอบด้าน คำว่า “ทศพิธราชธรรม” มิได้มีนัยที่สะท้อนถึง ธรรมของพระราชา หรือ กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติเท่านั้น หากวิเคราะห์ถึงแก่นและแกนของคำว่า “ราชา” มีความหมายที่สะท้อนถึงคำว่า “พอใจ” อันหมายถึงการดำเนินการ หรือตัดสินใจทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ทำให้ผู้รับบริการ หรือเกี่ยวข้องเกิดความพึงพอใจจากตัวผู้นำ ด้วยเหตุนี้ หลักการที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจจึงมี 10 ประการ ดังต่อไปนี้

- 1) ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สินของบำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์
- 2) ศีล (ความประพฤติดีงาม) คือ สรรวมกายและวจีหวัร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์
- 3) ปริจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์ สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง
- 4) อาชชวะ (ความซื่อตรง) คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน
- 5) มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีทักขิยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดี
- 6) ตปะ (ความทรงเดช) คือ แผลดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิตระงับยับยั้งข่มใจ ได้มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร
- 7) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วิวินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจ
- 8) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีดหรือเกณฑ์แรงงาน เกินขนาด ไม่หลงระเห็จอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง
- 9) ชันติ (ความอดทน) คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่าย เพียงไร ก็ไม่ทอดอย ถึงจะถูกย่ำถูกเหยียดด้วยคำเลียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจไม่ยอมละทิ้ง กรณีที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม
- 10) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีมีความ เอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลามลักการะ หรืออภิวรรณณ์ อภิวรรณณ์ใดๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2557)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ยืนยันในประเด็นนี้ว่า แม้ทศพิธราชธรรมจะมีชื่อเรียก “ธรรมสำหรับพระราชา” แต่ประชาชนพลกนิกรทั้งหลายก็ สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ หากพิจารณาด้วยดีแล้วจะเห็นว่าไม่ใช่เป็นธรรมสำหรับผู้ปกครองสูงสุด คือเฉพาะพระราชาหรือพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เป็นธรรมะสำหรับผู้ทำหน้าที่ปกครองต่างๆ ไปตั้งแต่ ระดับชาติตลอดลงมาจนถึงระดับประชาชนในชาติทั่วไป จะแตกต่างกันก็ตรงที่เขตแห่งความรับผิดชอบในการปกครอง ซึ่งก็คงมากน้อยแตกต่างกันไปตามฐานะของบุคคลนั้นๆ ทั้งนี้เพราะความผาสุกของคนที่อยู่ รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะนับแต่ครอบครัวไปจนถึงประเทศชาตินั้นขึ้นอยู่กับผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นสำคัญ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

จะเห็นได้ว่า หลักทศพิธราชธรรมไม่ใช่เป็นธรรมะเฉพาะพระราชาเท่านั้น ถ้าหากผู้บริหารจัดการองค์กรโดยธรรม คือนำหลักทศพิธราชธรรม ทั้ง 10 อย่าง ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ ย่อมนำไปสู่การสร้างเชื่อมั่นได้ว่า ผู้นำย่อมสามารถที่จะทำให้บุคคลหรือกลุ่มคนอื่นๆ เกิดความพอใจแก่ผู้ตามหรือกลุ่มคนต่างๆ ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในองค์กร ชุมชนหรือสังคม ดังนั้น หลักการนี้สามารถนำไปพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีในการบริหารจัดการองค์กรทางธุรกิจให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพิ่มมากยิ่งขึ้น ดังจะนำเสนอโดยละเอียดในข้อถัดไป

ทศพิธราชธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะผู้นำสตรีด้านธุรกิจ

เมื่อศึกษาวิเคราะห์หลักการทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ข้อในเบื้องต้นแล้ว หลักการดังกล่าวสามารถนำมาพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีในด้านธุรกิจให้สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ ทั้งนี้ ผู้เขียนจะศึกษาภาวะผู้นำของสตรีที่ทำงานด้านธุรกิจ จำนวน 3 ท่าน ประกอบด้วย นางอมรา พวงชมพู นางศุภมาส สุทธิสัมพันธ์ คุณหญิงกัลยา โสภณพนิช เพื่อนำมาเป็นกรณีศึกษาและประกอบการนำเสนอในบทความชิ้นนี้ ดังต่อไปนี้

(1) รู้จักให้ ทาน การให้ในที่นี้หมายถึงให้วัตถุภายนอกเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ โดยต้องมีผู้รับ โดยตรง จึงจะเป็นการให้ที่เรียกว่า ทาน ซึ่งให้แล้วมีผลเป็นความผูกพัน เป็นการสร้างสรรค์ความสงบสุข การที่นำองค์กรหรือผู้ประกอบการจะสร้างการยอมรับแก่บุคคลอื่นๆ เพื่อการให้บริการเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลที่ดีนั้นสิ่งแรกที่ผู้นำจะต้องทำ คือการสร้างเชื่อมั่น ซึ่งความเชื่อมั่นจะนำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำและผู้ตาม จนทำให้เกิดความกล้าในการที่จะแสดงศักยภาพของตัวเองออกมาโดยไม่หวาดเกรงอำนาจของผู้นำ คำถามคือ อะไรเป็นตัวเบื้องต้นของความเชื่อมั่น คำตอบคือ การให้ ด้วยเหตุนี้ กฎข้อแรกของการเป็นผู้นำ คือผู้นำที่ดีจะต้องรู้จักการให้

ดังกรณีตัวอย่างของผู้นำสตรีในองค์กรภาคธุรกิจที่เสียสละนำผลกำไรที่ได้จากการทำธุรกิจไปช่วยพัฒนาและทำกิจกรรม เลื้อยแดงโมสमानันท์ที่จังหวัดนราธิวาส ซึ่งเป็นพื้นที่อันตรายในภาคใต้ ท่ามกลางสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้แทบไม่เว้นแต่ละวัน ไม่เพียงส่งผลให้ประชาชนทั่วไปต้องอยู่อย่างหวาดผวาท่อเหตุการณ์ที่ไม่อาจจะคาดเดาได้เท่านั้น หากทว่ายังทำให้ความรู้สึกของผู้คนภายนอกตระหนักได้ถึงอันตรายจนแทบไม่อยากจะกราบเข้ามาในนราธิวาส กลับมีนักธุรกิจหญิงคนหนึ่งเดินทางเข้าออกมาพบปะกับชาวบ้านและกลุ่มผู้หญิง พร้อมเสียงทักทายอย่างอารมณ์ดีแทบทุกวัน คือ คุณอรมา พวงชมพู กรรมการผู้จัดการบริษัทสยามแฮนด์ จำกัด ผู้ผลิตและจัดจำหน่ายเสื้อแบรนด์ดังยี่ห้อ “แดงโม” เธอกล่าวว่าการลงทุนทำสิ่งใดก็ตามของนักธุรกิจส่วนใหญ่มักจะมองในเรื่องผลประโยชน์และกำไรเป็นหลัก แต่สำหรับเธอในฐานะกรรมการผู้จัดการสยามแฮนด์กลับบอกว่า การทำเสื้อแดงโมสमानันท์ที่บ้านบอเกาะ ตำบลสากอ อำเภอสู่ไทยปาดิ จังหวัดนราธิวาสด้วย การจัดโครงการแดงโมสमानันท์โดยนำแดงโมไรสารพิษที่ทหารได้เข้ามาสอนชาวบ้านในพื้นที่ อำเภอสู่ไทยปาดิปลูกแล้วนำไปขายที่โรงงานผลิตเสื้อ จังหวัดนครปฐมให้กับประชาชนทั่วไป และการช่วยเหลือในการจัดทำโครงการพัฒนาอาชีพสตรีบ้านบอเกาะ คือการส่งเสริมของเสื้อสमानันท์ฉลองสิริราชครบ 60 ให้

ชาวบ้านเย็บอย่างเดียว แล้วให้นำเงินที่ได้จากการขายเสื้อไปบำรุงมัสยิด เธอกล่าวว่า การทำทั้งสองโครงการนี้คงไม่ใช่เรื่องกำไร มันเป็นเรื่องของสันติภาพ สุขภาพ สุขความสงบที่เกิดบนแผ่นดินไทย และเป็นเรื่องของความรักที่อยากจะให้ผู้คนสื่อถึงกันมากกว่าและเหนือสิ่งอื่นใดคือความสุขที่ได้ทำ ไม่ได้สิ้นเปลืองอะไร ไม่เป็นไรค่ะ ยิ่งให้อย่างไร (กิ่งอ้อ เล่าสง, 2559)

จะเห็นได้ว่าบทบาทภาวะผู้นำของนางอรมา พวงชมพู เป็นการบำเพ็ญประโยชน์โดยธรรม และสามารถปกครองบุคลากรในองค์กรของตนได้อย่างเข้มแข็ง ย่อมสอดคล้องกับหลักทศพิธราชข้อแรกคือ ทาน การให้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การให้ในกรณีนี้ เป็นการความรู้ในด้านอาชีพหรือธรรมทาน

2) รู้จักควบคุมพฤติกรรม (ศีล) แปลว่าปกติ ภาวะปกติไม่มีอะไรวุ่นวาย หมายถึงการสำรวจพฤติกรรมทางกาย และการระมัดระวัง การใช้คำพูดต่อสาธารณะ เพราะพฤติกรรมทางกายและทางวาจา จะมีผลต่อการเป็นแบบอย่างในการนำต่อกลุ่มคนต่างๆ ในชุมชนและในสังคม คำว่า ศีล ของผู้นำจะเป็นการสะท้อนแง่มุมของตัวผู้นำเอง ศีล จึงเป็นหลักปฏิบัติที่สามารถยืนยันคุณค่าของตัวผู้นำเองว่า มีคุณลักษณะที่ทำให้สังคมได้รับความไว้วางใจได้ ในทางตรงกันข้ามถ้าไม่มีศีลก็จะทำให้ตัว ผู้นำนั้นประพฤติทุจริตคอร์รัปชันได้

3) รู้จักเสียสละ บริจาคละ คือการบริจาค เป็นการให้ แต่เป็นการให้ภายในทางจิตใจ ไม่ต้องมีผู้รับก็ได้ จึง แตกต่างจากทาน เป็นการบริจacsสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน อะไรที่ไม่ควรมีอยู่ในตนบริจาคออกไป เป็นการ บริจาคที่เรียกว่า สละสิ่งที่ไม่ต้องมีผู้รับ ไม่ซ้ำกับคำว่าทาน

4) รู้จักซื่อตรง อาชชวะ ความเปิดเผย ไม่เกิดโทษเกิดภัย ไม่เกิดอันตรายใด ๆ เป็นที่ไว้วางใจ ได้ ซื่อตรงตั้งแต่ตนเอง คือความเป็นมนุษย์ของตนเอง และซื่อตรงต่อผู้อื่นซึ่งเกี่ยวข้องโดยสรุปคือความซื่อตรงต่อหน้าที่ที่จะต้องทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ให้ซื่อตรง ให้เพียงพอ ให้เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ ความซื่อตรงในบริบทนี้ หมายถึง ความซื่อตรงต่อธรรม มิได้หมายถึงความซื่อตรงต่อคน ซึ่งลักษณะซื่อตรงนั้น เหมือนกับกระสวยของการทอดผ้าด้วยหูก เมื่อใดก็ตามที่คนทอดผ้าด้นกระสวยเข้าในหูกแล้วตัวกระสวยวิ่งตรงไปอีกด้านของหูกโดยไม่ติดกับด้านใดด้านหนึ่งของตัวผ้า ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ซื่อตรง (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2559)

ดังกรณีของผู้นำสตรีในองค์กร คือ นางศุภมาส สุทธิสัมพันธ์ ประธานกรรมการ บริษัท ยูโนเด็ค พุดส์ จำกัด (มหาชน) ผู้ผลิตและจัดจำหน่ายเวเฟอร์ ตราเชียงใหม่ กล่าวว่ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหารให้ความไว้วางใจ บริษัทได้วางแผนขยายฐานลูกค้ากลุ่มคนรุ่นใหม่อายุ 15-20 ปี ต่อเนื่องเป็นปีที่ 2 เนื่องจากบริษัทมีสินค้าที่ทำตลาดมานาน การบริหารงานภายในองค์กร ซื่อตรงโปร่งใส (ผู้จัดการรายวัน, 2559)

จะเห็นได้ว่า การบริหารงานของนางศุภมาส สุทธิสัมพันธ์ เป็นไปอย่างซื่อตรง จึงทำให้สามารถขยายฐานลูกค้า ออกไปได้อย่างกว้างขวาง และเป็นที่ไว้วางใจของผู้บริโภค และเกิดปัญหาภายในองค์กรในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้นำในองค์กรบริหารงานแบบไม่ซื่อตรง ย่อมเป็นสาเหตุของการนำมาซึ่งปัญหาความขัดแย้งระหว่างครอบครัว

คุณหญิงกัลยา โสภณพนิช กับการร่วมกันบริหารธนาคารกรุงเทพอย่างซื่อตรงจึงทำให้ธนาคารกรุงเทพได้รับความไว้วางใจจากคนทั้งประเทศและพัฒนาจากรุ่นสู่รุ่น (นิตยสารผู้จัดการ, 2559)

จากกรณีที่ยกตัวอย่างมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ความซื่อตรงเป็นฐานสำคัญของการที่จะนำไปสู่ความไว้วางใจแก่บุคคลทั่วไปที่มาเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับผู้นำ หรือผู้ปกครองและเมื่อเกิดความไว้วางใจแล้วก็ส่งต่อความสัมพันธ์ ที่แน่นแฟ้นมากขึ้นระหว่างผู้กับกลุ่มคนในต่างๆ ในสังคมในทางตรงกันข้ามเมื่อผู้นำหรือผู้บริหารองค์ใดไม่ซื่อตรงแล้วย่อมเป็นสาเหตุของการแตกแยกในระหว่างครอบครัวและทำให้ขาดความเชื่อมั่นต่อสังคมอีกด้วย

5) รู้จักอ่อนโยน มัทวะ หมายถึงผู้นำต้องมีความอ่อนโยน ความอ่อนโยนภายนอกคืออ่อนโยนต่อบุคคลซึ่งเข้า มาเกี่ยวข้องด้วย เป็นการสร้างสรรค์ซึ่งความรัก ความสามัคคีไม่ถือตัว มีความสง่าความในกิริยามารยาทในการดำรงตำแหน่งของตนในภาวะความเป็นผู้นำ คุณลักษณะของความอ่อนโยน เป็นประเด็นที่ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปรับท่าทีของผู้นำ ที่เกี่ยวกับความอ่อนโยนภายในคือความ อ่อนโยนของจิตใจ จิตที่อบรมไว้ดีแล้วมีความถูกต้องเหมาะสมอ่อนโยน พร้อมทั้งจะใช้ทำหน้าที่ทุกอย่างทุกประการจนสำเร็จประโยชน์ กล่าวคือ เพื่อสร้างการยอมรับและชักนำกลุ่มต่างๆ ไปสู่เป้าหมายได้อย่างมั่นคง อนึ่งความอ่อนโยนของผู้นำนี้สามารถเป็นเครื่องในการเชื่อมสมานฉันท์ได้เป็นอย่างดี

6) รู้จักยับยั้งชั่งใจ ตปะ โดยปกติหมายถึงวิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่นความก้าวหน้า ความไม่ถอยหลัง อีกนัยหนึ่งการรู้จักยับยั้งชั่งใจหมายถึงผู้นำจำเป็นต้องฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้สามารถทนต่อกิเลสหรือสิ่งยั่วยวนที่เข้ามากระทบจิตใจจนใจมิให้ความอยากได้ (ตัณหา) ความอยากใหญ่ (มานะ) เบะจิตที่คับแคบ (ทิฏฐิ) เข้ามาครอบครองจิตใจ และมุ่งมั่นตั้งใจในการดำเนินกิจกรรมที่ทรงคุณค่าแก่บุคคลอื่นในชุมชนและสังคม

7) รู้จักรับความโกรธ อักโกธะ ไม่โกรธหรือไม่กำเริบ ไม่มีความกำเริบภายใน คือ กลุ่มอยู่ในใจ ไม่มีความกำเริบ ภายนอกอันจะทำให้ประทุร้ายคนอื่น ซึ่งหมายถึงผู้นำไม่ควรทำ อាកการเกรี้ยวกราดและตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความโกรธ ซึ่งผลตามจะทำให้เกิดวินิจฉัยความหรือการตัดสินใจดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งผิดพลาดและสูญเสียความเป็นธรรม ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือนว่า “บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้ย่อมอยู่เป็นสุข” (โกธัมมชยสูตร สุต. (ไทย) 15/57/64.) จะเห็นได้ว่า การย่ำเตือนให้ผู้นำระงับความโกรธหมายถึงการเปิดโอกาสให้ผู้นำเริ่มต้นที่จะรักคนอื่นมากยิ่งขึ้น เพราะในความเป็นจริงแล้ว การรักคนอื่นมีคุณค่าทั้งสองด้าน กล่าวคือเมื่อผู้นำมีความรักต่อผู้ตาม ผู้ตามก็ย่อมรักในความรักที่ผู้นำมีความเมตตา เป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกัน

8) รู้จักไม่เบียดเบียน อวิหิงสา คือ ไม่มีการกระทำอันเบียดเบียนอันกระทบกระทั่งตนเองหรือผู้อื่น การเบียดเบียนตนเอง หมายถึง การไม่ปัดกันกดขี่ เช่นเก็บภาษีหรือขูดรีดแรงงานจนเกินขนาด ขาดความเมตตา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎร คำว่า การเบียดเบียน ในบริบทนี้ อาจจะมี

นัยที่เกิดจากตัวผู้นำเข้าไปเบียดเบียนโดยตรง และเปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่ใกล้ชิดใช้อำนาจหน้าที่เข้าไปเบียดเบียนคนอื่นโดยมิชอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การดำเนินนโยบายสาธารณะ ของผู้นำ หรือผู้ปกครองที่ขาดความรอบคอบ และการขาดป้องกันไม่ให้เกิดการทุจริตอย่างครบวงจร

9) รู้จักอดทน ขันติ คือ รอได้ คอยได้ ความอดทนเป็นคุณสมบัติที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้นำ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความอดทน เป็นธรรมที่ทำให้ผู้นำเกิดความงาม สิ่งที่สำคัญของผู้นำคือ ความนิ่งการอดทนเพื่อที่จะรอจังหวะเพื่อวิเคราะห์เหตุผล ตน ประมาณ กาล ชุมชน และบุคคลต่างๆ ที่เข้ามาแวดล้อมจะเห็นในขณะ ผู้นำกำลังเผชิญหน้ากับแรงเสียดทานอย่างต่อเนื่องและรุนแรงนั้น คุณสมบัติที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดชัยชนะ หรือความแพ้ คือความอดทน

กล่าวโดยสรุป ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับความอดทนของผู้นำนั้น หมายถึง การอดทนต่อวิกฤติการณ์ต่างๆ ที่เข้ามาพิสูจนใจของผู้นำ ความอดทนทำให้เกิดความมุ่งมั่นและตั้งใจสูงมากยิ่งขึ้น เพราะจิตใจที่นิ่งเป็นตัวแปรสำคัญที่ผู้นำได้ใช้เวลาในการคิด ตริตรองทางเลือกต่างๆ ก่อนที่จะตัดสินใจดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อจะข้ามพ้นอุปสรรค และปัญหา จนสามารถนำองค์กรชุมชน และสังคมไปสู่เส้นชัยได้

10) รู้จักหนักแน่น อวิโรธนะ หมายถึงการวางใจให้หนักแน่นในธรรม คนที่ไม่มีความเอนเอียง หวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ร้าย ลามลักการะ หรืออภิชฺฐารมณฺ์ อภิชฺฐารมณฺ์ใดๆ ตั้งมั่นอยู่ในความเที่ยงธรรม ยุติธรรมตามแบบแผนการปกครอง ตลอดจน ประเพณีอันดีงาม ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป หลักการของการเป็นผู้นำในข้อนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักการสูงสุด สำหรับบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้ง และจำเป็นที่ผู้นำจะต้องยึดถือหลักการอันนี้ไว้ให้มั่นคง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2557)

จะเห็นได้ว่า ทศพิธราชธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาภาวะผู้นำสตรีด้านธุรกิจทั้ง 10 ข้อนี้ จึงเน้นและให้ความสำคัญไปที่คุณสมบัติด้านการปกครอง และด้านการเป็นผู้นำที่ใช้อำนาจด้วยความหนักแน่นและแฝงไปด้วยคุณธรรม ความเที่ยงธรรม และพร้อมที่ยืนความยุติธรรมให้เกิดขึ้นแก่กลุ่มคน ที่อาศัยอยู่ในองค์กร หากสตรีผู้นำสามารถดำรงตนอยู่บนฐานของหลักการทั้ง 10 ข้อนี้แล้วเชื่อมั่นว่า จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสังคมที่อาศัยอยู่ร่วมกันได้รับการพัฒนาให้เป็นไปในเชิงบวกและทำให้สังคมมีภูมิคุ้มกันมากยิ่งขึ้น

บทสรุป

บทความนี้ มุ่งเน้นที่จะตอบคำถามในเบื้องต้นว่า หลักทศพิธราชธรรมจะสามารถนำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะผู้นำของสตรีที่เป็นผู้บริหารทั้งในระดับองค์กรและในระดับประเทศ ในสังคมปัจจุบันได้หรือไม่? ผลจากการศึกษาพบว่า ในมุมมองทางพระพุทธศาสนา หลักทศพิธราชธรรม สามารถนำมาพัฒนาบทบาทสตรีที่เป็นผู้นำให้แข็งแกร่งได้ แม้จะไม่ได้เป็นราชาเหมือนบุรุษเพศ โดยที่แท้หลักทศพิธราชธรรมหมายถึงหลักการปฏิบัติที่ผู้นำหรือบุคคลที่จะให้มหาชนเกิดความยินดีพอใจโดยชอบธรรม

ซึ่งมี 10 ประการ โดยสามารถแยกออก 10 ประการออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ (1) รู้จักให้ (ทาน) รู้จักควบคุมพฤติกรรมตัวเอง (ศีล) (2) รู้จักเสียสละ (บริจาค) รู้จักซื้อตรง (อาชชวะ) รู้จักอ่อนน้อม (มัททวะ) รู้จักยับยั้งชั่งใจ (ตปะ) และ 3 รู้จักระงับโกรธ (อักโกธะ) รู้จักการไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) รู้จักอดทน (ขันติ) รู้จักหนักแน่น (อวิโรธนะ)

วิกฤติการที่เกิดขึ้นต่อบทบาทของสตรีที่เป็นผู้นำทั้งในองค์กรทั้งในระดับประเทศในสังคมปัจจุบันนี้ ถือได้ว่า มีความท้าทายต่อจิตวิญญาณของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ได้ขนานนามว่า เป็นผู้นำหรือผู้ปกครอง บุคคลเหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างชุมชนหรือสังคมให้เกิดความสันติสุข ทั้งในแง่ของการบังคับใช้กฎเกณฑ์และกติกามีให้คนกลุ่มในองค์กรเอาใจเอาเปรียบ และทำร้ายซึ่งกันและกัน รวมถึงการใช้วิสัยทัศน์เพื่อที่จะนำองค์กรไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยการชักนำกลุ่มคนต่างๆ เข้ามาร่วมพัฒนาองค์กรให้เกิดความเป็นเอกภาพ ด้วยเหตุผลดังกล่าว กลุ่มสตรีที่เป็นนักบริหารหรือที่เป็นผู้นำทั่วไปควรนำหลักทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ข้อ มาเป็นเครื่องมือพัฒนาภาวะของตนให้แข็งแกร่งเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและนำมาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นว่า ผู้นำที่เป็นสตรีก็สามารถที่จะทำให้กลุ่มคนที่อยู่ในองค์กรหรือในชุมชนสังคมนั้นๆ เกิดความพอใจ และเชื่อมั่นว่าจะนำพาองค์กรและสังคมนั้นๆ บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้โดยสวัสดิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กมลชนก ทีฆะกุล. (2559). *ศึกษมรดก น้ำพริกเผาแม่ประนอม*. แหล่งที่มา: <http://www.komchadluek.net/news/detail>. [28 พฤศจิกายน].
- กิ่งอ้อ เล่าสง. (2559). *สมานฉันท์*. แหล่งที่มา <https://moneyhub.in.th>.
- เกตุรี วิวัฒนปฐพี. (2551). *กระบวนการสร้างผู้นำสตรีในวัฒนธรรมอีสาน*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาญชัย คุ่มปัญญา. (2559). *สถานการณ์โลก*. แหล่งที่มา: www.thetrentonline.com
- บุญชนะ อัดถาวร. (2550). *ทฤษฎีการเมืองและการปกครอง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ผู้จัดการรายวัน. (2559). *เชียงใหม่ ทุ้ม 80 ล้านสลัดภาพแก่*. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.manager.co.th [28 พฤศจิกายน 2559].
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยุทธ์ ธมฺมจิตฺโต). (2549). *พุทธวิธีบริหาร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *ภาวะผู้นำ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 27). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2559). *ทศพิธราชธรรม 10 ตัวชี้วัดสำหรับผู้นำองค์กร*. *พุทธจักร*, 70(1), 42.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น.

วิลาสินี พิพิธกุล. (2555). ผู้หญิงกับเทคโนโลยีข่าวสาร. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2559). ภาวะผู้นำของพระพุทธเจ้า. แหล่งที่มา <http://www.taladhoon.com>.